

Dragutin Horvat

FRANZ KAFKA 1883—1983

UDK 830.09:92

Stručni članak. Primitljen 2. 12. 1983.

»Da budem pošten, priznat ću da sam se prije dugo vremena — kao uostalom i svaki senzibilan intelektualac — bavio mišlju da napišem knjigu o Kafki. Tu fazu čovjek mora proći i ne treba je se kasnije stidjeti kao kakve mladalačke ludosti. No ono što me je od toga odvratilo nije bilo odustajanje od teme, nego činjenica da su svi moji znanci već pisali knjigu o Kafki (naravno ne svi jednu te istu, nego svaki svoju). Igrom sudbine, zbog koje danas zaista nemam razloga žaliti, svi su oni počeli raditi na tome prije mene — ja sam se razmjerno kasno razvio — i tako meni nije preostao nijedan aspekt u svjetlu kojeg bih mogao tumačiti Kafku.«

Tako suvremeni njemački autor Wolfgang Hildesheimer započinje svoju humoresku »Ne pišem knjigu o Kafki« (Ich schreibe kein Buch über Kafka). Nastao prije tridesetak godina, taj tekst na duhovit način oslikava stanje u književnoj kritici koja tek početkom pedesetih godina — dakle s gotovo pola stoljeća zakašnjenja — otkriva jedan od najosebujnijih opusa moderne evropske književnosti, djela Franza Kafke (1883—1924), danas već, mogli bismo reći, mitske figure literarnog svijeta našeg stoljeća.

Ponikavši, kao i nešto stariji Rainer Maria Rilke, iz male njemačke kolonije cesarsko-kraljevsko-habsburškog Praga, Kafka za razliku od velikog ličara ostaje za života literatom autsajderom čiji će tekstovi zainteresirati samo malen broj »posvećenih« — književnika i kritičara. Za široku čitalačku publiku postat će nezaobilaznim imenom novije njemačke literature tek u vrijeme što ga Hildesheimer tako duhovito portretira u spomenutoj humoreski.

Više je mogućih razloga takvoj zakašnjeloj Kafkinoj popularnosti i kasnom reagiranju književne kritike na njegovo djelo.

Jedan od njih — šutnja najvećeg dijela književne kritike o prozi objavljenoj za autorova života — posljedica je među kritičarima prilično rasprostranjene sklonosti klasificiranju i katalogiziranju pisaca na osnovi često vrlo problematičnih kriterija sličnosti i srodnosti njihovih opusa. Uklopiti Kafku u bilo koji od brojnih »—izama«, »otkrivenih« u književnoj produkciji prvih desetljeća našega vijeka — to kritičarima, piščevim suvremenincima, naprosto nije uspijevalo, pa ga je najjednostavnije bilo ignorirati. Rijetki su bili oni poput Waltera Benjamina, marksistički orijentiranog esejista i kritičara, koji su u nekonvencionalnosti Kafkine proze vidjeli i njen umjetnički doseg.

Mnogo su više sluha za njegovo stvaralaštvo pokazali njegovi suvremenici kolege po peru, među ostalima Hermann Hesse, Kurt Tucholsky, Rainer Maria Rilke i Robert Musil. Tucholsky je jednom prilikom zapisao: »Franz Kafka. Na žalost, isuviše malo njih zna tko je to, a njegova je proza ona najčišće i najljepše što je u naše vrijeme napisano na njemačkom jeziku«. Čak i jedino oficijelno priznanje koje mu je iskazano za života ne dodjeljuju mu kritičari, nego književnici. 1915. dramatičar i pripovjedač Carl Sternheim ustupa novčani dio Fontaneove nagrade »mladom praškom pripovjedaču Franzu Kafki, autoru novela »Zapažanje« (Betrachtung), »Ložač« (Der Heizer) i »Preobražaj« (Die Verwandlung)«.

I sam Kafka u popriličnoj je mjeri odgovoran za vlastitu literarnu sudbinu. Pravnik u praškom Zavodu za osiguranje radnika znao je nerijetko probdjeti i čitave noći nad »črčkarijama koje mu jedine osmišljavaju život«, ali je bio krajnje nesklon njihovom prezentiranju javnosti. Samokritičan do apsurda, oporučno je naložio da se unište svi neobjavljeni rukopisi, a dobar dio njih morala je pred Kafkinim očima spaliti Dora Diamant, posljednja značajna žena njegova života.

Od 1908. godine, kada u prvom broju ekspresionističkog časopisa »Hyperion«, što ga uređuju Kafki skloni književnici Franz Blei i Carl Sternheim, izlaze prvih osam kratkih prozних skica pod zajedničkim naslovom »Zapažanje« (Betrachtung), pa do Kafkine smrti tiskom su objavljena samo četrdeset četiri njegova teksta. Čak i to je mnogo, po svjedočanstvima Maxa Broda, dugogodišnjeg piščeva intimnog prijatelja, jednog od najzaslužnijih za neizvršavanje Kafkine oporučne odredbe o uništenju njegove književne ostavštine, ali ujedno i čovjeka koji je, i sam književnik, priređujući Kafkine rukopise za tisak, doprinio nemalim zabunama i zabludama oko autentičnosti posmrtno publiciranih autorovih djela, prije svega triju romana: »Proces« (Der Prozeß) 1925, »Zamak« (Das Schloß) 1926 i »Amerika« 1927, od kojih je jedino prvi, ako je vjerovati Brodu, Kafka smatrao dovršenim.

Naime i Max Brod, u pogovoru prvom izdanju »Procesa«, tvrdi, a i sačuvani piščevi dnevnik govore tome u prilog, da je sve što je za Kafkina života tiskano, objavljeno zahvaljujući Brodovim nagovorima i uvjeravanjima.

I kao pravnik na radnom mjestu, što ga prihvaća samo da bi postao materijalno neovisan o obitelji koja ga ne razumije, i kao književnik, noću, u brojnim podstanarskim sobama širom Praga, kamo se sklanja od autoritarnog, netolerantnog oca, Kafka je perfekcionista opsjednut željom da se dokaže, ali istovremeno mučen i sumnjom u vlastite sposobnosti i osjećajem izoliranosti njemačkog Židova u sve izrazitije nacionalističkoj Češkoj. Tako će prije svakog objavljivanja do u beskraj krajnje rigorozno redigirati, prepravljati i dotjerivati svoje tekstove, baš kao što će to nešto kasnije jednako pedantno raditi i Marcel Proust, neumorni dorađivač vlastite »Potrage za izgubljenim vremenom«. I njegovo pismo izdavaču Ernstu Rowohltu koji mu 1912, i opet posredstvom Maxa Broda, treba objaviti prvu knjigu, zbirku pripovjedaka pod naslovom »Zapažanje« (Betrachtung), dovoljno jasno govori o odnosu prema vlastitom stvaralaštvu. »Bio bih naravno sretan kad bi Vam se stvari barem toliko dopale da ih pristanete štampati. Na kraju krajeva, ni uz svu upućenost i stručnost nije moguće ono loše u njima primijetiti na prvi pogled. A najraširenija osobina književnika upravo je u tome da svaki od njih na sebi svojstven način skriva vlastite slabosti.«

Krajem iste godine izdavačka kuća Rowohlt mijenja vlasnika i ime. Novi vlasnik Kurt Wolff objavit će uz spomenutu zbirku u biblioteci »Sudnji dan«, čija je svrha popularizacija mladih književnih imena, dužu pripovijetku »Presuda« (Das Urteil, 1916), tiskanu prvi put tri godine ranije u Brodovu časopisu »Arcadia«, i fragment »Ložač« (Der Heizer, 1913), prvo poglavlje nedovršenog romana »Nestali« (Der Verschollene), što ga Brod posthumno publicira pod naslovom »Amerika«. Slijede pripovijetke »Preobražaj« (Die Verwandlung, 1915), »U kažnjeničkoj koloniji« (In der Strafkolonie, 1919) i zbirka pripovijedaka »Seoski liječnik« (Ein Landarzt, 1919).

Godine 1917. liječnici konstatiraju plućnu tuberkulozu, posljedicu Kafkina iscrpljujućeg »dvostrukog života«: dnevnog, činovničkog, praćenog neprestanim sukobima s ocem i neuspjesima na intimnom planu (zaruke s Felice Bauer, s kojom će se te godine nakon dva zaručivanja definitivno razići) i onoga noćnog, književničkog, u kojem pokušava pronaći protutežu svemu tome. Boravci u lječilištima sve su češći i duži, ali bolest neumoljivo napreduje i 1922, kao tridesetosmogodišnjak, Kafka odlazi u mirovinu. Oslobodivši se tako jedne od spona što ga vezuju uz Prag, pokušat će presjeći i preostale i ostvariti davnašnju nakanu da ode iz rodnog grada, pobjegne iz uskih okvira nametnutog mu načina života. Uspjet će mu to tek krajem naredne godine uz pomoć i podršku Dore Diamant, poljske Židovke s kojom se zbližava za vrijeme kraćeg oporavka na Istočnom moru. Odlazi u Berlin, gdje u teškim materijalnim prilikama ali smiren, dovršava za novog, berlinskog izdavača posljednju zbirku pripovijedaka »Umjetnik u gladovanju« (Der Hungerkünstler). Stići će još samo pregledati probne otiske knjige, ali njeno objavljivanje više neće dočekati. Umrijet će u sanatoriju u Kierlingu kraj Beča 3. lipnja 1924, nekoliko tjedana prije nego što će se »Umjetnik u gladovanju« naći u knjižarskim izlozima.

Poslije autorove smrti, Kafkin će opus ubrzo snaći sudbina velike većine najznačajnijih djela moderne njemačke književnosti. Štampanje prvog izdanja Kafkinih sabranih djela, što ga sredinom tridesetih godina priprema Max Brod, nacistički će kulturni dušebrižnici najprije pokušati na sve moguće načine ometi, da bi ga naposljetku zabranili i tako prisilili Broda da posljednja dva sveska, peti i šesti, ne objavi više u Berlinu, nego u Pragu.

Zahvaljujući njemačkima književnim emigrantima Kafkini će tekstovi iz okupiranog Praga i nacističke Njemačke stići u Francusku, pa zatim i u Sjedinjene Američke Države, odakle će se takvim zaobilaznim putem početkom pedesetih godina vratiti u Njemačku posredstvom drugoga, potpunijeg Brodova izdanja sabranih djela, i obogaćeni tumačenjem što im ga daje Camusova filozofija apsurdna. Oduševljen Kafkom, Albert Camus će o njemu zapisati: »Tu smo dovedeni do granica ljudskog mišljenja. Da, u tom je djelu u pravom smislu riječi sve esencijalno. Ono postavlja problem apsurdna u svojoj njegovoj kompleksnosti«.

Pokušamo li Kafkinu književnu baštinu svesti na interpretativni zajednički nazivnik, moramo biti svjesni činjenice da na taj način neminovno osiromašujemo njegovu osebujnu umjetničku analizu položaja zajednica u suvremenom svijetu, u kojem upravo za čovjeka i čovječnost preostaje sve manje prostora.

Slika svijeta što nam je prezentiraju njegovi tekstovi neobičan je spoj, bolje rečeno konglomerat, sitničave malograđanske svakodnevice i tragično-groteskkih elemenata, nerijetko fantastične, irealne i iracionalne provenijencije.

To neobično, čudno, čak i čudovišno, dovodi čovjeka utonulog u takvu svako-dnevnicu u njenu postojanu kolotečinu, odjednom u situaciju koja nije mjerljiva uobičajenim ljudskim iskustvom, u kojoj klišeji egzistencije više ne vrijeđe.

Trgovački putnik i hranitelj obitelji Gregor Samsa, glavni lik pripovijetke »Preobražaj«, budi se tako jednog jutra pretvoren u divovskog kukca. Nakon što je shvatio svu katastrofalnost svog položaja, jedna mu je od prvih pomisli da će zakasniti na posao i time izazvati gnjev svoga pretpostavljenog, isto kao što će njegovoj obitelji, nakon što je izdahnuo, biti najbitnije da pođe na izlet izvan grada i što prije zaboravi nemio događaj.

Josef K., glavno lice romana »Proces«, savjestan bankovni činovnik s dombrim izgledima za napredovanje u službi biva jednog jutra uhapšen, »a da ništa zlo nije učinio«. Misteriozni sud koji zasjeda na neobičnim mjestima i u neuobičajeno vrijeme osuđuje ga na smrt, a K. prihvaća presudu iako ne zna u čemu je njegova krivica.

Georga Bendemanna, u pripovijetki »Presuda«, otac nakon niza neshvatljivih, apsurdnih optužbi »osuđuje« na samoubojstvo i Georg bez oklijevanja izvršava nad sobom presudu, nastojeći da to bude što neprimjetnije.

Kafkini su likovi iznimke u sređenome građanskom svijetu što ga autor oslikava u najboljoj tradiciji realističkog načina pripovijedanja, u svijetu koji za sve druge oko njih funkcionira normalno, a samo se na njih, posredstvom neke nedokučive instancije (»Proces«, »Zamak«), ili neshvatljivog, pa i irealnog toka događaja (»Presuda«, »Preobražaj«) sručuje poput neumitne kazne za neki neznani, nesvjesno počinjeni zločin. Njihov sređeni, uredni svijet pretvara se odjednom u nesaglediv kaos, logiku realnosti zamjenjuje alogičnost snoviđenja, okrutnost mōre kojoj su izloženi na milost i nemilost.

Ima li izlaza iz tog svijeta apsurdne manipulacije, i gdje ga treba tražiti? Kafkini tekstovi na to pitanje ne daju odgovor. Oni pitanje postavljaju. Svakom od nas.